

„Egy elme játékanak érdeme”

Bíró Annamária (s. a. r.): *Aranka György levelezése I. (1767–1794)*. Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen 2024. 879 oldal

„Az én csekély itéletem szerint, egy elme játékanak érdeme abból esmérszik meg elsőbe, ha a' ki kezébe veszi nem-hogy meg unná, hanem le nem teheti kezéből. Én ilyeneket szeretnék mind adni, mind venni.”

(Aranka György Ráday Gedeonnak, 1789.)

Különösen szimbolikus súlya van annak, hogy az Aranka-levelezés első kötetének címlapján az *Encyclopédie* egy metszete (*Planches tome II, Ecritures*; 1763) köszön vissza az érdeklődő olvasóra. Szimbolikus, hiszen a Debreceni Egyetemi Kiadó gondozásában tavaly megjelent kiadvány is számos tekintetben enciklopédikus vonásokkal rendelkezik az erdélyi és magyarországi irodalmi-közéleti diskurzusok, a különböző tudóstársaságok működése és természetesen a szóban forgó Aranka György életműve kapcsán.

Aranka György neve leginkább az irodalomtörténészek körében ismert. Jancsó Elemér egy *Nyugatban* publikált írásában (*Erdély Kazinczyja*; 1940) a következőképpen jellemzi munkásságát: „[M]int író nem jelentős, költeményei még a kor átlagköltészetének színvonalát sem érik el, de kortársai méltán hunytak szemet egyéb kiválóságai miatt rossz versei felett. Érdeme irodalmi és kultúrszervező munkásságában rejlik, önzetlenül és kitartóan buzdítja közel két évtizeden át Erdély íróit, tudósait és

irodalombarátait a magyar nyelv és kultúra védelmére, kéziratok gyűjtésére, versíráásra és fordításra [...] Hatására nézve jellemző, hogy az általa felkeltett mozgalmat Pest és Magyarország akkori nagy írói lelkesedéssel, bámulattal, sőt néha irigykedéssel nézték.” Nem véletlen, hogy Jancsó a „kazinczy-féle” vonásokat domborítja ki cikkében, hiszen az irodalomtörténeti kánon elsősorban szervezői és adminisztrációs feladatai révén tartotta és tartja számon az életművet. Jelen kiadás viszont olyan árnyalatait is megmutatja a pályának – pontosabban: Aranka indulásának –, melyeket mindeddig csupán a levéltárak és a fennmaradt kéziratok rejtettek. Az Aranka-korpuszhoz való közelítés másik nagy kihívását képezi a modern kiadások, illetve a témával kapcsolatos szakirodalmi munkák esetleges volta. Mindennek orvoslásában az Erdélyi Múzeum-Egyesület jelentős szerepet tölt be, az elmúlt években több olyan kiadvány – monográfiák, tanulmánykötetek és önálló értekezések stb. – látott napvilágot a kiadó gondozásában, melyek elengedhetetlen forrásai az Aranka-életmű módszeres feltárásának, értelmezésének. Külön szót érdemel, hogy jelen kiadvány mellett idén egy olyan monográfia is megjelent Kerti József tollából (*Aranka György költészet*; 2025), mely az életmű egy mindeddig kiaknázatlan – és Jancsó által kissé lebecsült – aspektusára, a költői alkotásokra összpontosít.

Benedek Roland Áron (2002) – mesterképzős hallgató, Babeş-Bolyai Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, roland.benedek@stud.ubbcluj.ro

<https://doi.org/10.36373/em-2025-3-13>

A sajtó alá rendező Biró Annamária jelenleg a Babeş–Bolyai Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának adjunktusa. Fő kutatási témái közé tartozik a felvilágosodás és a 19. század magyar és világirodalma, Aranka György életműve kapcsán több tanulmányt, kötetet jelentetett meg (*Aranka György Erdély-története*; 2010 és *Nemzetek Erdélyben. August Ludwig Schlözer és Aranka György vitája*; 2011). Kötetbeli szerepvállalása – a korszak literátori köréhez hasonlóan – igen összetett és kiterjedt. A kiadványból egy olyan évtizedes filológusi és irodalomtörténeti vállalkozás kontúrjai látszanak kirajzolódni, mellyel kapcsolatban nem véletlenül asszociálhatunk Váczy János mindmáig példaértékű Kazinczy-kiadásaira.

Jelen kiadás korpusza az 1767 és 1794 közötti levélváltásokat (összesen 330 darab szövegről beszélünk!) fedi le. A kronologikusan rendszerezett, kritikailag megállapított szövegek betűhív közléssel szerepelnek a kötetben, a lapalji jegyzetek is elsősorban az adott szövegforrás sajátosságait (kihúzások, betoldások, esetleges sérülések stb.) rögzítik. A jegyzetapparátust megelőző bevezetőszöveg alapján különösen feltűnő a közölt korpusz forrásanyagának széttartó, eklektikus volta. Mindennek fő okát Biró Annamária a hagyaték viszontagságos sorsa felől magyarázza. A korabeli kéziratok mellett olyan írások is a korpusz részét képezik, melyek csupán különböző minőségű, nagyrészt a Jancsó Elemér köre által készített másolatokban maradtak fenn. Több levél eredeti forrása már nem lelhető fel, ezeket legjobb esetben egy-egy folyóiratot publikáció őrizte meg a kutatók számára. Mindezen kihívásokból a szövegek olvasója nem sokat érezhet első körben, hiszen a kötetben végig igényesen és hozzáértően kivitelezett forrásfeldolgozással találkozunk. Fontos azt is megjegyezni, hogy a szövegkritikai jegyzetek letisztult alkalmazása jelentősen segíti a források használatát. A jegyzetapparátussal összeolvasott szövegek rávilágítanak azon

döntéshelyzetekre, textológiai dilemmákra, melyekkel az irodalomtörténeti attitűd egy ilyen nagy ívű vállalkozás során – elkerülhetetlenül – szembetalálkozik. Nem egyediek az olyan szituációk, mikor is az adott forrás sérültsége (pl. a fennmaradt másolat minősége) jelentős mértékű szövegromlással járt, emiatt eredeti állapota és jelentése csak hozzávetőlegesen adható vissza. Ezen szövegek értelmezéséi problémáihoz Biró Annamária külön megjegyzéseket fűz.

A kiadói megjegyzések kapcsán érdemes a kötet jegyzetapparátusáról is szót ejteni. A levelekhez csatolt jegyzetanyag többszintű, egymás után következő kategóriákból épül fel. Az adott szöveg lelőhelyének azonosítását (pl. OSZK Kézirattár, Ráday-gyűjtemény stb.) és az esetleges korábbi közlés adatolását követi egy, a szöveg keletkezési körülményeit és a tartalmát tárgyaló rövid kivonat. Külön kiemelném, hogy szerencsésnek tartom ezen lényegre törő, de mégis átlátható összefoglalók alkalmazását, hiszen így könnyebben azonosíthatóak az egy-egy specifikus témában érdekeltté váló levelek. A jegyzetanyag legnagyobb hányadát a *Tárgyi és nyelvi magyarázatok* cím alatt található pontosítások, kontextualizáló megjegyzések alkotják. A korabeli irodalmi viták, a népszerű kiadványok és a több kézben is megforduló munkák beazonosítása mellett történelmi és földrajzi kérdéseket egyaránt érintő kommentárokkal is találkozunk. A jegyzetapparátus egésze, de még inkább az utóbbi kommentárok szemléltetik legnyilvánvalóbban a kötet mögött rejlő hatalmas munkát.

Bár Aranka György életművének, irodalomszervezői munkásságának szentelt kutatások a 2000-es évektől kezdve egyre gyakrabban vannak jelen a szakmában, mégis felvetődik a kérdés: hogyan járul hozzá ezen kiadvány a magyar felvilágosodás kutatásainak eddigi eredményeihez és a már kialakult „Aranka-kép” árnyalásához, bővítéséhez, esetleges átrajzolásához?

A választ újfent a szövegek által behatárolt időszak eseményeire felől szükséges megfogalmazni, mégpedig az Arankát körbeölelő irodalmi és közéleti miliő egyes aspektusainak felvillantásával.

Az 1767-ben édesapja haláláról tudósító, akkor 30 éves és az 1794-ben már társaságalapítási szándékokat rögzítő leveleket kiküldő Aranka György között jelentős különbség tapasztalható. A korai írásokat jellemző közéleti, politikai ügyintézés mellé fokozatosan beszivárognak az irodalomra, a magyar nyelvre és a különböző esztétikai vitákra összpontosító levélváltások. Nem csupán Arankában érzékelhető változás ez alatt a közel 30 év alatt; a korszak is jelentősen átfurmálódott: olyan hangok szólnak meg, melyek a nyelv fontossága mellett (gondoljunk csak Bessenyei értekezéseire) a kulturális fórumok megteremtését hangsúlyozzák (a fiatal Kazinczy és Batsányi törekvései); az irodalmi tudat is reflexívvé válik saját hagyományával szemben, megindul a „régmúlt” műveinek újraértékelése (többek közt Faludi és Ányos művei is kilépnek a kéziratosság korlátaiból). Mindezen folyamatokban Aranka is jelentős funkcióval bír, mintegy hidat képezve az egyes literátorok és az erdélyi nyilvánosság között. A szövegekből kiolvasható, hogy több levélpartner is egyfajta összekötő aktorként tartotta számon Arankát: literátorként, aki szituáltsága és szakértelme által hasznára lehet az egyre inkább érvényesülő magyarországi folyamatoknak. Az olyan kulcsfigurák, mint Ráday Gedeon, Kazinczy vagy Batsányi levelei alapján olyan kapcsolatrendszer rajzolódik ki, melyben Aranka kifejezetten központi szerepnek örvendett.

Szimbolikus mozzanata Ráday Gedeon és Aranka levelezésének az, amikor az éppen meginduló *Magyar Museum* első kötetét a „mester” elküldi Arának. Már az első számról is elismerőleg szól, kiemelve Batsányi és Kazinczy szövegeit, a folyóiratról kialakított kedvező véleményét későbbi

megnyilatkozásaiban is fenntartja. A két tudós között kialakuló diskurzus változatos témákat feszeget: egyrészt Aranka saját műveivel, fordításaival „udvarol” Rádaynak, sőt költői fellépését is elbeszéli levelezőtársának. A nyelvhasználati regulák megteremtése mellett az egyre élenkebb kulturális szféra is folyamatosan visszatérő beszédtema. Később Ráday a magyar színjátszást felélenkítésével kapcsolatos terveiről – egy önálló színésztársaság felállításáról – számol be erdélyi levelezőtársának. Egy másik levelében Aranka a Baróti Szabó Dávid és Rájnis József közötti vita kapcsán fejt ki éles hangú véleményét, egyértelműen az előbbi mellett téve le voksát.

A Kazinczy Ferencsel folytatott levélváltások is hasonló mederben haladnak. Az Aranka saját alkotásait, fordításkezdeményezéseit önértetesen javítgató – érdemes az 1789. szeptember 7-én kelt szöveget elolvasni ezzel kapcsolatban (82–87) – és véleménye mellett megalkuvást nem tűrően kitaró Kazinczy levelei viszont azt is elárulják, hogy mély tisztelettel viseltetett tudóstársa iránt. Kapcsolatuk – és a századvégi értelmiségi társulások – érdekfeszítő oldalát képezik a szabadkőművességet érintő szövegek. „ARANKÁT / Szerzetes Barátja ORPHEUS / szent tsókokkal öleli. Érezd, szentül szeretett Barátom! érezd mennyire ragadott-el azon támadott örvendezésem, hogy Téged nem csak Barátomnak, hanem szerzetes Atyámfiának szólíthatlak. Az a’ szent öröm, a’ melly indúlatosan szorítana, ha ölelhetnék meljemre, meg-némít; nem tudok egyebet mondani, hanem hogy – szeretlek” (102) – írja Kazinczy 1790. január 25-én; a március 25-én megfogalmazott krédójában pedig érzékletesen fejt ki saját krédóját „testvérének”: „Nagy még a’ setétség, kedves Barátom! és nekem úgy látszik hogy mivel némelly helyeken napok támadnak a’ barlangok setétjei még feketébbekké válnak, mint eddig voltak, míg Egünket estveli homály fogta vala bé. Én

meg-makatsítottam magamat kitsikarni a' Superstitio kezéből a' véres tört, és irtóztató képeről le-kapni az áll-ortzát. Voltaire, Rousseau, Helvetius, a' Sanssouciba lakott Philosophus, 's a' Kőművesség úgy adnak paist balomba, jobbomba kardot, lábaimra szárnyakat, mint mikor Perseust készítették-fel az Istenek az Andromeda meg-szabadítására. [...] Énnekem a' kőművesség olly társaság, a' melly egy kis karikát tsinál a' leg-jobb szívü emberekből; mellyben az ember el-felejtí azt a' nagy egyenlenséget, a' melly a' külső világban van; a' mellyben az ember a' Királyt és a' leg alacsonyabb rendű embert testvéreinek nézi; a' mellyben el-felejtkezik a' Világ esztelenségei felől, 's azt látván hogy minden tagban egy Lélek, t. i. a' jónak szeretete, dolgozik, öröm könnyeket sír; a' mellyben sokkal biztosabb Barátokat lél, mint a' külső Világban; a' mellyben kiki igyekezik ember társainak nyomorúságát a' szerint a' mint tehetsége engedi, könnyíteni; a' mellyben kiki olvasni, tanulni, szerzetes atyjafiait munkái, írásai, példái által tanítani tartozik" (112–113). Levélváltásuk nem csupán a testvériesség, literátori összetartozás bizonyítékait rögzít. A Messiás-fordításával egyre inkább késlekedő Kazinczy felé az erdélyi előfizetők fokozottan élesen fejezik ki nemtetszésüket. Minden bizonnyal Aranka is kérdőre vonta barátját, akinek válaszelevele sokatmondó a konfliktusra nézve: „Te engem a' ma vett levélben *Tekintetes Úrnak* szólítassz; – – – azt, hogy bé-vádló leveled miatt ellened önnön magadnál panaszt tettem; azt a' lépésemet, a' melly tégedet illy szörnyű tűzbe hozott, *meg-külömböztetett grátziának* nevezed; – – – magadat karjaim között ki akarod tépni; – – – és midőn sarczamus complimenteiddel eléggé grimasszíroztál, 's azt gondolod, hogy már túl vagy a' küszöbön, nékem kerülsz, 's szemembe csapod a' *meg-csalás* ígését. – – – El-némúlva állok itt, 's fel-gyúladás helyett szánakozásra olvad szívem. Tégedet szánlak Barátom, és – magamat!" (302).

Batsányi János 1791. január 6-án kelt levelében már a *Museum* egyedüli szerkesztőjeként ír Arankának. Pályatársaihoz hasonlóan a *Museum* szerzői körébe próbálja beszervezni a népszerűségnek örvendő tudóst, nem mellesleg a folyóirat erdélyi fogadtatásáról is Arankától érdeklődik. Több alkalommal is megküldi saját szerzeményeit – mások mellett az egyre inkább sajátos poétai-politikusi attitűdjét szemléltető verseket – Arankának, annak igaz „krízisében”, józan ítéletében bízva. Az egyre inkább fokozódó politikai nyomás gyanakvóvá, nyughatatlanná teszi Batsányit, Arankának küldött kései leveleiben élesebben kel ki az egyes költeményeket és meglátásait érintő kritikák ellen, saját meghurcoltatásának okairól is hangos eszmecsere folyat.

Az előbbieken felvázolt történetből kiérezhető, hogy a 18. század utolsó évtizedeinek kultúraszervezői törekvéseiben Aranka György szervesen képviseltette magát. A kötet szöveganyagát záró 1794-es évszám több szempontból is vízválasztó pillanat a magyar irodalomtörténetben: bár Erdélyben ekkor már összeáll a Kéziratkiadó és a Nyelvmívelő Társaság, a Martinovics-mozgalom miatti persorozat alapjaiban forgatja fel a kiépülni látszó kulturális fórumokat. A levélváltások szereplői is – mint egy többfelvonásos dráma első függönyénél a nézősereg – „elhalkulnak” ezen dátumhoz közeledve. Ráday Gedeon haláláról 1792. augusztus 8-án értesítik Arankát, Kazinczy Ferencről csupán egyetlen levelet találunk az 1794-ben írott anyagok között. Batsányi János már „ellenégeivel” szembeni „viaszkodására” készül, és az előzőleg elküldött verseinek megsemmisítését kéri Arankához szóló utolsó levelében.

Aranka György levelezésének kritikai kiadása nem csupán az irodalomtörténészek figyelmét keltheti fel, a levelekben foglalt témákat, ügyeket áttekintve az is megállapítható, hogy történelmi forrásanyagként is jelentősen hasznosítható a korpusz. Ezen

szövegcsoportok közül kettőt emelnék ki: Aranka Ferenc és Prónay Sándor leveleit. Aranka Ferenc elsősorban a török–oroszkonflikussal, illetve a későbbi koalíciós háborúkkal kapcsolatos beszámolóival válhatnak fontossá a szakma szemében. Prónay Ferenc írásai az egész kötetben végigvonnak. Leveleiben az országgyűlésben elhangzottakat és a korabeli politikai, közjogi állapotokat tolmácsolja Arankának. Azt is érdemes megemlíteni, hogy mindkét levélpartner sajátosan reagál a francia forradalom eseményeire, mintegy a „franciaországi változások” erdélyi recepcióját körvonalazva.

Aranka György levelezésének első kötete egy nagyszabású kiadványtervbe illeszkedik. A *Magyar Írók Levelezése* címet viselő sorozat olyan írói életművek tudományos értékű kiadását tűzte ki céljául,

melyek mindmáig nem rendelkeznek önálló kiadással. Aranka György levelezésének első felvonása a már megjelent Verseghy Ferenc-korpusz és a még munkálat alatt levő Batsányi-kiadás mellett foglalja el helyét. Az irodalomtörténeti generációkon átívelő vállalkozás, melynek ezen impozáns eredménye Biró Annamária munkájának köszönhető, olyan forrásanyaggal gazdagítja a szakmát, melyből a magyar felvilágosodás és Aranka György pályájának újra- és körülrajzolásának lehetősége sejlik fel. Új-fent szimbolikus jelenetet tükröz a borítón szereplő metszet: felismerhető benne a 18. századi kultúraszervezőjének alakja, de egyben a 200 év távlatából munkálkodó irodalomtörténész ábrázata is.

BENEDEK ROLAND ÁRON